

KÜLLİYAT-I DİVAN-I SELİM'DEKİ ÇİÇEK SÜSLEMELİ SAYFALAR

Burcu Eryılmaz

Dr. brcylmz@hotmail.com ORCID: 0000-0003-0028-7745

Eryılmaz, Burcu. "Külliyat-ı Divan-ı Selim'deki Çiçek Süslemeli Sayfalar". ulakbilge, 90 (2023/11): s. 1115–1128. doi: 10.7816/ulakbilge-11-90-01

İnsanoğlu her zaman çevresini güzelleştirme çabasında olmuş ve bu nedenle doğadaki güzelliklerden ilham almıştır. Birçok medeniyetle iç içe yaşamış olan Türk toplumu, kültür ve sanat alanında edindiği birikimlerle zengin Türk kültürünü oluşturmuştur. Geleneksel sanatlarımız içinde en çok kullanılan unsurların başında çiçekler ve bitki motifleri gelmektedir. Özellikle 15. yüzyıl sonrasında çiçek kültürü, Türk toplumunda önemli olmuş ve sosyal alandan sanata kadar döneminin de sınırlarını aşarak her alanda büyük bir etki yaratmıştır. Osmanlı kültüründe önemli bir yer tutan, çiçeklerle bezeli bahçe kültürünün bu gelişmelerdeki etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Kitap sanatlarında da bitkisel kökenli süsleme motifleri önemli bir yer tutar. Kitap süsleme sanatlarımızda, natüralist çiçeklerin yoğun kullanıldığı bu dönemde kitaplar, doğadan stilize edilen çiçeklerle süslenmiştir. Bu yüzyılın önemli katı' çiçekli eserlerinden biri de Külliyat-ı Divan-ı Selim'dir. Divan içerisinde yer alan katı' kompozisyonlu sayfalar bu sanatın önemini ve ulaştığı noktayı bizlere gösterir. 18. yüzyılın sanat anlayışı ile birlikte vazo içinde çiçek, katı' sanatına hâkim olmuş ve kullanılan en temel motif olmuştur. Devrin süsleme üslubunda; açmış bahar çiçekleri, bahar dalları, gül ağaçları, laleler, sümbüller ya da tek başına çiçek açmış bitkiler, kendi dalında ve yaprağında gerçeğine uygun tasvir edilmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Şükufe, natüralist, çiçek, Katı' sanatı

Makale Bilgisi:

Geliş: 24 Temmuz 2023

Düzeltilme: 30 Ağustos 2023

Kabul: 25 Eylül 2023

© 2023 ulakbilge. Bu makale Creative Commons Attribution (CC BY-NC-ND) 4.0 lisansı ile yayımlanmaktadır.

Giriş

Uygarlık tarihinde, süsleme sanatları, en üstün seviyeye çıkmış milletlerden biri olan Türkler, Orta Asya'dan başlayarak yakın doğuyu da içine alan bir sanat kültürü geliştirmişlerdir. Her türlü malzeme ve farklı tekniklerle ortaya konulan sanat ürünleri, Türk toplumunun ne kadar ince ruhlu ve sanatsal bir yapıya sahip olduklarını gösterir. Türk süsleme sanatlarının önemli bir bölümünü oluşturan yazma kitap sanatları; hat, tezhip, minyatür, cilt, ebru ve katı' olarak isimlendirilir. Kültür tarihimiz süresince, en başta dini eserler olmak üzere hemen her konuda yazma eserler mevcuttur. Orta Çağ'ın ilk dönemlerinden itibaren, yöneticilerin ve varlıklı kesimin kitaba olan ilgisinin artması, onların tezhip, minyatür ve güzel ciltlerle süslenmiş olan kitaplara sahip olmasına yol açmıştır (Tanındı, 2009:865). Bitkisel kökenli süsleme motifleri kitap sanatlarında önemli bir yer tutar. Bu motifler dönemin sanatkarları tarafından incelenip, sanatkarların tasarımlarıyla özgün hale getirilmiştir. Kitap sanatlarında çiçekler; el yazması kitapların sayfa kenarlarında olduğu kadar, sure başlarında ya da tam sayfa halinde yapılmış uygulamalarda görülür. Süslemeler genellikle; koltuk, serlevha, tuğra, fermanlar, divanlar ve lake ciltlerde suluboya tarzında boyalarla hazırlanmıştır. Bunlardan bazıları da; Türk kâğıt oymacılığıyla yapılan ve farklı renklerde kağıtlardan kesilerek ve şekillendirilerek oluşturulan çiçeklerle hazırlanmış çalışmalardır (Keskiner, 2002: 1). Bu uygulamalar kimi albümlerde vazolu buketler halinde görülürken kimi albümlerde de manzara tarzı eserler ile dikkat çekicidir. Eski çağlardan beri doğa ile iyi ilişkiler içinde olan Türkler, tarih boyunca geliştirmiş oldukları çiçek sevgisi ve kültürünü tüm sanat alanlarına yansıtmışlardır. Çiçeğe karşı olan sevgi, özellikle 15. yüzyılın sonlarına doğru, Türk süsleme sanatlarında etkin olmaya başlamıştır. Türk kitap sanatlarının klasik süsleme anlayışının yanında, çiçeğin merkezde ana figür olduğu yeni bir süsleme anlayışı gelişmiş ve dönemin sanat anlayışına uygun, vazolu veya vazosuz buketler, doğadan esinlenerek resmedilmiş çiçekler, kitapları süslenmiştir. Özellikle 16. yüzyıldan sonra Avrupa'daki gelişmelerle birlikte, Batı dünyasının zevk anlayışı, dönemin sanat anlayışına hâkim olmuş ve Avrupalıların Türk kültürüne olan etkisi gündelik hayattan, bahçe kültürüne ve hatta çiçek yetiştiriciliğine kadar etki etmiştir (Maraşlı, 2019: 298-299). Göçebe hayattan yerleşik hayata geçen Türklerde bahçe, yaşamlarının vazgeçilmez bir unsurudur. Kur'an'da cennetin nar ve hurma ağaçlarıyla dolu bir mekân olarak tasvir edilmesi, cennet özlemindeki insanların bahçe sanatına yönelmelerine neden olmuştur (Yerli ve Kaya: 2015: 401). Türk kültüründe, özellikle saray bahçelerinin kurulması ile birlikte, Osmanlı bahçelerinin ortaya çıkması ve burada yetişen çiçek manzaraları, dönemin sanat dünyasını etkilemiştir. Türk sanatkarlar, özellikle dini inanç sistemleriyle örtüşen özellikleri dolayısıyla da doğadan ilham aldıkları bahçe çiçeklerini eserlerinde tek dal, buket ya da gruplar halinde işlemişlerdir (Keskiner, 2002:1). Bunun sonucunda; 17. ve 18. yüzyıl Türk süsleme sanatında çiçeklerin en parlak devri olmuştur. Türk sanatının ilk dönemlerindeki üsluplaşma, yerini bitkilerin doğadaki görünümüne en yakın şekilde resmedilmesine bırakmıştır ve kitap sanatlarımızdaki klasik süsleme anlayışımız gerçekçi bir süsleme anlayışına doğru evrilmiştir (Özkeçeci ve Özkeçeci, 2007: 49). Kitap sanatlarımızın genelinde görülen gerilemeye rağmen, 17. ve 18. yüzyıl katı' sanatı için yeni bir dönemin kapılarını aralamıştır. Natüralist çiçek tasvirlerinin yoğun olarak uygulamasının yapıldığı ve çiçek resimlerinin en parlak devri olan bu yüzyıllarda, katı' sanatı en ince ve en zarif çiçekli eserlerini vermiştir. Bu makalede; Türk kitap süsleme sanatına yeni bir ruh kazandıran ve çiçek resimlerinin en çok kullanıldığı kitap süsleme alanlardan biri olan katı' sanatından, toplumdaki cennet mitinin bahçe sanatına yansması ve bu yansımanın Türk sanatkarlar üzerindeki etkisinden ve bu alanda dönemin süsleme özelliklerini ve etkilerini en iyi yansıtan katı' eserlerden biri olan Külliyyat-ı Divan-ı Selim'de bulunan katı' süsleme unsurlarından bahsedilmesi planlanmıştır.

Katı' sanatı

Katı'; bir süsleme deseninin, kâğıt ya da deriden, uygun bir bıçakla veya makasla oyulması, kesilmesi ve istenilen uygun bir yere yapıştırılması işlemidir (Önder,1995:93). Kitap süsleme sanatları içinde başlı başına bir yere sahip olan katı' sanatı, her türlü tezyini motiften geniş biçimde yararlanmıştır. Konuları ve uygulanan motifleri ise oldukça zengin ve çeşitlidir. Bunlar arasında, çok ince ve usulüne uygun hüsn-i hat ile yapılmış kitaplar, kıt'alar ve levhalar vardır (Özcan, 2007:195). Bazı el yazması eserlerin aralarına süs amaçlı ya da koruyucu paravan olarak yapılan ve kitapla aynı boyutta olan dişi oymalar, süslenmiş olan eserlerin ön kısmında koruyucu unsur olarak kullanılmıştır. Geleneksel motiflerin birçoğundan yararlanan katı' sanatı, konumuz itibariyle süsleme unsurlarından olan çiçeklerden çok geniş bir biçimde yararlanırken, gerçeküstü varlık tasvirleri, geometrik motifler ve minyatür şekillerden, yazılara kadar geniş bir alanda uygulama alanına sahip olmuştur.

Katı' tekniği ile oyulacak kâğıtlar, bitkilerden ve minerallerden elde edilen doğal boyalarla boyanır ve istenilen renklerde ve farklı tonlarda ayrı ayrı boyanarak kurutulmuş kâğıtlardan oluşturulur. Kesim yapmadan önce hazırlanan kâğıtlar mührü ile düzeltilerek, kesim öncesinde pürüzsüz hale getirilir. Kâğıt oyma sanatının eski örneklerinden görüldüğü üzere, oymalarda beyaz kâğıtlardan daha çok, renkli, aharlı, ebrulu ya da genellikle çok iyi mührü edilmiş kâğıtlar kullanılmıştır. Oyma yapılacak kâğıtların orta kalınlıkta olmasına dikkat edilir. Bunun nedeni, birden fazla deseni veya yazıyı bir defada oyabilmek içindir. İsteğe göre birkaç kat, örneğin; 4-5 kat, hatta kâğıt ince ise daha fazla sayıdaki kâğıt murakka tahtası üzerine yapıştırılır. En alttaki kâğıdın ortası boş kalacak şekilde dört tarafından yapıştırılarak gerilmesi sağlanır (Özsayiner, 1995: 14). Oymacılıkta eskiden nevrengen denilen ve mücellitlerin karton, mukavva ve deri oymacılığında kullandıkları bir tür bıçak kullanılmışlardır (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1. Nevregen (Eryılmaz, 2013:20).

Kökenleri Uygurlara kadar uzanan katı' sanatının kâğıt üzerindeki en eski örneklerine, 15. ve 16. yüzyılda Herat'ta yaşamış olan ustaların eserlerinde rastlanılmaktadır. 15. yüzyıl, özellikle yazıların kesilerek hazırlandığı ve kitap haline getirildiği, ağaç, bitki, hayvan ve ilgi çekici süsleme formlarının katı' tekniğinde yapıldığı bir dönemdir (Çağman, 2023: 432). Tarihçi Gelibolulu Mustafa Ali tarafından H.995 / M.1586 tarihinde yazılan, hat, tezhip, minyatür, cilt ve oyma sanatları ile bu sanatların ustalarından bahsedilen "Menakıb-ı Hünerveran" adlı eserin "Katı'an (oymacılar) bölümünde, bu sanat dalının ilk ve en önemli temsilcisinin, 15. yüzyılda Herat'da yaşamış olan Abdullah Kaat'ı olduğu belirtilir (Mesara, 1991:3-4). Doğal boyanmış ince kâğıtlardan kesilerek yapılan çiçek desenleri, özellikle katı' sanatının en gelişmiş dönemini temsil eden 17. ve 18. yüzyıllara ait kitaplar içinde süsleme unsuru olarak yaygın şekilde kullanılmıştır (Ünver, 2010:261). Kâğıt oymacılık sanatı; 18. yüzyılın ikinci yarısı ve 19. yüzyılda da varlığını sürdürmüştür. Kâğıt oymacılığını icra eden eski ustalar hakkında yeterince çok kaynak bulunmasa da, Evliya Çelebi'nin aktardığı bilgiler ışığında, 17. yüzyılın ikinci yarısında, kâğıt oymacılığının saraya bağlı sanatkarlar kadar, bu sanatı ince ve zarif bir sanat haline getiren, sanatçılardan oluşan

bir esnaf grubunun temsil ettiği çarşı esnaf grubu ve hünar sahibi Mevlevi dervişlerin de bu alanda önemli katkılar sağladıkları bilinmektedir (Ünver, 2010: 244). Kendilerini Allahutaala yoluna adan, sadelik, alçakgönüllülük, hoşgörü, sabır ve fazilet konusunda topluma örnek olan bu dervişler, eğitim amaçlı olarak katı' sanatını da icra etmişlerdir. Bu sanatkarlardan en önemlileri; Bursalı Mevlevi Fahri Dede, Mehmet Bin Gazanfer ve Derviş Hasan Eyyübi'dir. Ali Çelebi, Nakşi, Halazade Mehmed, Mevlâna Kasım Arnavud, Efşancı Mehmed ve Canbazzade Osman ise tarihte bilinen diğer kağıt oymacılarındandır (Ünver, 2010:245). Bu dönem halk sanatında görülen aslan, leylek, mevlevi külahı gibi yazı resim türünde levhaların katı' tekniğinde uygulandığını gösteren çeşitli örnekler vardır (Fotoğraf 2). Dönemin uygulanan manzara tasvirlerinde ise malzeme değişikliğine gidilmiştir. Kâğıdın yanı sıra fildişi gibi değişik malzemelerin de kullanıldığı görülmektedir (Fotoğraf 3). Giderek artan Batı etkisinin bir sonucu olarak, yapılan eserlerde üçüncü boyutun kuvvetle belirtilme eğilimi, dönemin eserlerinde yoğun şekilde izlenmektedir (Özsayiner, Z.C., 1995:19).

Fotoğraf 2. Mevlevi Sikkisi Üzerine Yazı olarak aynalı 'Ya Hazreti Mevlâna' (Avcı, 1977: 26)

Fotoğraf 3. TSMK CY463, Derviş Hasan Eyyübî, Katı' tekniği ile bezenmiş yazı çekmecesini, üst kapak detayı (Atasoy, 2014: 230).

Kitap sanatında çiçek ve cennet kavramı ilişkisi

Dış mekân kullanımları ve bitkisel tasarımlar, maddi ve manevi kültürün bir yansımasıdır. Din ve mitoloji etkisinde başlamış olan tarihteki ilk bahçe örnekleri, toplumlar için bir uygarlık düzey ölçüsü olmuştur (Yerli ve Kaya, 2015: 399). Çin, Japon ve Hint Bahçeleri çiçek kültür tarihinde önemli bir rol oynamıştır. Tarihte çiçek tutkusunun hem Hindistan'da hem İran'da İslam devrinden çok daha önceleri başladığı bilinmektedir. Osmanlı kültüründe de bahçe kültürü çok önemlidir. Bildiğimiz şekliyle bahçelerin hem mitolojik hem tarihsel başlangıçları, Yakındoğu kökenlidir ve Mezopotamya geleneği, bizdeki cennet bahçesi anlayışının da kaynağını oluşturmaktadır (Goody, 2010: 81-82). Türklerin yerleşik hayata geçtikten sonra gündelik hayatında da son derece önemli olan bahçe, aynı zamanda her çeşit güzelliği ifade etmekte kullanılan bir sembol olmuştur (Ayvazoğlu, 2004:57). Fatih Sultan Mehmed'den başlayarak bütün Osmanlı hükümdarlarının İstanbul'da bahçelere büyük önem verdikleri bilinen bir gerçektir (Ayvazoğlu, 2004: 67). Bunun sonucunda; dünyadaki en güzel bahçelere sahip olan şehir İstanbul'dur. İstanbul bahçelerinin en önemlisi padişahlara ait olan "hasbahçe" idi. Bu muhteşem bahçe çok güzel bir şekilde dizayn edilmiş, kıymetli ağaç ve çiçeklerle süslenmiş, fiskiyeli havuzlarla donatılmıştı (Ülkütaşır, 1966: 624). İstanbul bahçelerindeki bitkiler; şekilleri, renkleri ve kokularıyla ressam ve şairlerimize ilham kaynağı olmuşlardır. Kanuni Sultan Süleyman zamanında da nakışhanenin baş nakkaşı Karamemi, sonrasında nakkaş Levni, Ali Üsküdari, Hezargiradzade Ahmet Ataullah, Hacı Dede, Mehmed, Mevlevi Süleyman Efendi ve daha nice nakkaşlar halk çiçek ressamı olarak eserler vermişlerdir (Ünver, 2010:59). İmparatorluğun nüfuzlu kişileri de sonradan padişahı ve sadrazamı örnek alarak güzel bahçeleri olan büyük köşkleri yaptırmışlardır ve çiçek yetiştirmek büyük bir rağbet kazanmıştır (Arseven, 1984: 175). Cennet bahçelerini öykünerek oluşturulan Osmanlı bahçeleri, yarı natüralist çiçek üslubunun gelişmesinde büyük etken olmuştur (İrepoğlu, 2014: 35). Muhtemelen Osmanlı döneminde düzenlenen bahçeler, İslami inanıştan gelen, cenneti yansıtmaya ve hükümdarı yüceltme amacıyla inşa edilmişlerdi (Bornovalı, 1999: 88). Sonrasında topluma yönelik bir gelişme göstermiş ve evrensel bir nitelik kazanmıştır. Osmanlı toplumunda çiçek yetiştiriciliği geleneklere bağlı olarak yaşamış, gelişmiş ve daha sonraları çiçeklerin bahçelerde bulundurulması, lale ile Allahutaala'nın ve gül ile peygamber efendimizin ilişkilendirilmesi İslami açıdan da gerekçelendirilmiştir (Bornovalı, 1999:18).

Cennet inancı, ölümün bir son olmadığına inanan kültürlerde başa dönmenin ve yenilenme fikrinin bir parçasıdır (Halis, 2022:10). Yine en yaygın kullanım şekli olarak iyi insanların gidecekleri bir ödül yeridir ve aynı zamanda ölümsüzlük kavramını da temsil etmektedir. Osmanlı kültüründe, çiçek ve bahçe sanatının da cennet tasviri ile ilişkilendirilmiş olması, bu anlamda sembolik bir dilin kurulumunu sağlamıştır.

Türklerin çiçek sevgisi, yabancıların da ilgisini çekmiş ve İstanbul'a gelen gözlemciler anılarında bu bilgilere sıklıkla yer vermişlerdir (Atasoy, 2005: 35). İstanbul bahçelerinden ve yetiştirilen çiçeklerden hayranlıkla bahseden İngiliz mimar ve ressam Thomas Allom, İstanbul'da hemen hemen her evin içinde, çeşitli ağaç ve çiçeklerin yetiştirildiği, bahçelerin ortasında yaşam alanlarının kurulduğunu anlatır (Atasoy, 1971:17). Nitekim bu dönemlerde yurtdışı elçiliklerinden gelen elçilik mensupları da İstanbul'un bahçe ve çiçeklerinden çok etkilenmişler ve Türk topraklarından çiçek ve bitki tohumlarını kendi ülkelerine yollamışlardır. Bunun sonucu olarak; Avrupa'da çiçek merakı artmış ve sonuç olarak bahçeler çiçeklerle donanmıştır (Atasoy, 2005: 35). Kanuni Sultan Süleyman zamanında da İstanbul'a Avusturya Büyükelçisi olarak gelen ve lale soğanlarının Avrupa'da tanınmasını sağlayan Ogier Ghiselin de Busbecq'de; "Türklerin çiçeğe aşırı düşkün olduklarını ve ceplerindeki tüm parayı çiçekler için vermekten çekinmediklerini, özellikle nergis, sümbül ve lalenin her yerde ekildiğini" yazar. Yine çiçeklerin önemini belirtmek için; Sultan III. Ahmet'in fermanında geçen "Kudret-i İlahiye'yi nazar-ı ibret ile temaşa için" cümlesi de çiçeğe olan düşkünlük konusunda dikkat çekicidir (Ünver, 2020:19).

Binlerce çeşitliliğe sahip olan çiçeklerden kitap sanatlarında en çok kullanılanlarından biri hiç kuşkusuz gül motifidir. Gül motifi, Türklerin gerek dinsel gerek sosyal yaşamlarında önemli bir yere sahiptir. Gül en yalın çiçek olarak düşünüldüğünde bile doğanın döngüsel ritmini en güzel yansıtan çiçeklerden biridir. Gül aynı zamanda tüm çiçeklerin ortak adıdır. Kış gelince ölen doğa, baharda yeniden doğar ve Türk kültüründe yeniden canlanışın simgesi olan bahar mevsimi, gül mevsimi olarak da adlandırılır (Alsancak, 2017:2-3). Bilhassa dini kitaplarda, Delailü'l Hayrat ve Evrad-ı Şerife'lerde Peygamber efendimizin Türk-İslam aleminde sembolü sayılarak, çok çeşitli gül formları çizilmiş ve bunlardan oluşmuş tablolar, levhalar vücuda getirilmiştir (Ünver, 2010: 60). Lale çiçeği de Türk kültüründe belirgin şekilde kendini gösterir. Sert Asya kışlarında, karların altından fıskıran lale, Türkler için hayat ve bereket anlamına gelen bir simge haline gelmiştir (Atasoy, 2005: 56). Yine; Anadolu'da Selçuklu döneminden itibaren Türk kültüründe yerini alan en eski efsanevi çiçeklerinden ve süsleme unsurlarından biri olarak lalenin, aynı zamanda Allahutaala ile ilişkilendirilmesi de kültür ve sanatımızdaki yerinin önemini vurgular. Ünver; insana yaratıcısını düşündüren nadide çiçek olan lale için "toprağa gömülen bir soğanın, gökten inen su ile çimlenerek, günü geldiğinde yeşil birkaç yaprakla yeryüzüne çıkıvermesini ve yine günü gelince, yapraklar arasından siyah bir yumrunun, sonra da onun içinden rengarenk, harikulade çiçeklerin çıkmasının, insanı tefekküre sevk eden birçok Kur'an ayetinin yanı sıra, şiirler, güzel sözler ve sanat eserleriyle betimlenmiştir" der (2020: 19). Çetindağ "Yerleşik kültür ürünü olan divan şiirinde de sevilen kişinin boyu serviye, saçları sümbüle, kulakları güle, gözleri nergise, yanakları laleye, ağzı goncaya, bir bütün olarak güzelliği ise gül bahçesine benzetilmektedir" demektedir (2002:180). Görüldüğü üzere lale, gül, karanfil, sümbül başta olmak üzere hemen her çeşit çiçek, kitap sanatlarımızın yanı sıra edebi sanatlarımızda da sıklıkla yer almıştır.

Kültürümüzde çeşitli çiçeklerin yanında yer alan çiçek açmış ağaç motifi, kökeni Orta Asya kültürüne kadar giden, İran ve Anadolu'daki en eski ve en önemli inanç gelenekleriyle ilişkilidir. Kültürümüzde çok şekillerde tasvir edilen hayat ağacı; yaşam, ölüm, bereket ve aynı zamanda ölümsüzlüğü de sembolize etmiştir ve bu yönüyle kutsal olarak kabul edilmiştir. Türk kültüründe de ağaç tek başına bile kutsallık ve kişilik sahibidir. Ağacın kutsal ve doğanın simgesi olduğu inancı sonucunda ağaçlar bahçelerin en önemli unsuru haline gelmiştir (Tazebay ve

Akpınar, 2010:249). Eski çağlardan beri doğa ile iç içe olan Türklerde nevrüz yeniden doğuşun da simgesidir. Bu bakımdan bahar çiçekleri açmış ağaç, gerek bahçe tasvirlerinde gerekse yeni doğan sevgiyi temsil ettiğinden aşk sahnelerinin de vazgeçilmez bir unsurudur (Atasoy, 2002: 143). Külliyyat-ı Divan-ı Selim'de bulunan süslemeli sayfalardan 2a'da ağaçların dallarında ve tepesinde kuşlar vardır. Kuşlar, Türk kültüründe hayat suyunu sunan öğelerden biridir (Oğuz, 1980:65). Ağaç üzerinde bulunan kuşlar da eski Türk inancında ölümsüzlük sağlayan meyvelerdir (Bedir, 2020:22). Külliyyat-ı Divan-ı Selim'deki çalışmalar bu bilgileri destekler niteliktedir.

Vakıf eserleri müzesi

Vakıf Eserleri Müzesi'nin bulunduğu bina, Cumhuriyet'in ilk yıllarından kalma tarihi bir binadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından, 2004 yılında tamiratı yapılan bina, 2007 yılında müze haline getirilmiştir. Müzede çeşitli tarihi yapılardan toplanan etnografik objeler bulunur. 3 katlı müzenin ikinci ve üçüncü katlarında teşhir salonları, alt katında 1 adet sergi salonu ve ürünlerin korunabileceği depolama ve saklama alanları mevcuttur. 16. yüzyıldan başlayarak diğer yüzyıllardan da örnekler barındıran müze, daha çok halı ağırlıklı bir müze olmasına karşın, üst katındaki teşhir salonlarında bulunan Kuran-ı Kerimler, padişah vakfiyeleri, çini panolar, ahşap yapı ve pencereler, hat levhaları ve içinde süslemeli 3 sayfası ile Ankara'nın tek katı' örneği olan Külliyyat-ı Divan-ı Selim adlı eseri barındırmaktadır.

Külliyat-ı Divan-ı Selim (Mehmet Selim Divanı)

Oyma çiçeklerle dolu kompozisyonları ile türünün en güzel örneklerinden biri olan, Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü, Vakıf Eserleri Müzesi'nde bulunan divan, III. Selim'e ait tasavvuf şiirlerini içerir. M. 1212, H. 1797-98'e tarihlenen divan içerisinde Osmanlı katı' sanatının en güzel ve zarif örneklerinden sayfalar bulunmaktadır. 19,5 x 10,5 cm boyutlarındaki 2'si altın, 1 sayfası koyu kahverengi zemin olan 3 süslemeli sayfası ile çiçekli katı' sanatının önemli bir örneğidir. Vazolu buketleri ve bahçe manzaralarındaki çeşitli bahçe çiçekleri ile 18. yüzyıl süsleme özelliklerini yansıtmaktadır. Külliyyat-ı Divan-ı Selim'in üzerinde, ilk bulunduğu müze olan; Tire Necip Paşa kütüphanesinin 1798 tarihli kaydı vardır (Atasoy, 2002: 75). Eserin kahverengi deri kapağı üzerine altın yaldızla boyanmış (mülemma) tığlı şemse ve köşebentler bulunmaktadır (Fotoğraf 4). Cildin miklep şemsesi, köşebentleri ve sertap kısmı da aynı şekilde altın yaldızlıdır (Çetintaş, 2006: 635).

Fotoğraf 4. Külliyyat-ı Divan-ı Selim'in dış kabı, (AVEM).

Eser içinde çeşitli çiçekler, vazolar, bahar dalları ve kuşlar vardır. Renk zenginliği, uyumu ve desenin dağılımı, süslemenin güzelliğini gözler önüne serer. Divan'da kullanılan çiçeklerde, natüralist yaklaşımlı ayrıntılar göze çarpar. Uygulanan çiçeklerin başarılı ve itinalı bir uygulama ile yapıldığı görülmektedir. Çok çeşitli çiçeğin natüralist bir şekilde yorumlandığı katı' sayfalı eserlerde, yapraklar pelür kâğıttan ve tek kat olarak kesilmiştir. Yine pelür kâğıttan hazırlandığı gözlemlenen eserde, çiçekler çok katlı olarak hazırlanmıştır. Sayfanın geneline bakıldığında, kompozisyon olarak çiçeklerin tüm sayfayı kapladığı görülür. Büyük bir çiçek çeşitliliği gösteren eser, dönemin sanat anlayışını göstermesi açısından önemlidir. Sayfaların birinde gül, bir diğer süslemeli sayfada ise karanfil demeti görülmektedir. Ayrıca döneminin bir özelliği olarak her süslemeli sayfada çiçeklerin doğal hallerine sadık kalınmıştır. Divan'ın hemen hemen tüm desenlerinde ortak bir taraf vardır ki her çiçek kendi dalındadır ve hangi çiçekten esinlendiği net şekilde görülebilmektedir. Divan'daki kullanılan geleneksel vazolarda çiçek teması kullanmakla birlikte, çiçeklerin katmerli oluşu, üçüncü boyut sağlayacak şekilde kat kat yerleştirilmesi, pastel ve koyu renklerin bir arada kullanımı ve bunların yarattığı karşıtlıklar, özellikle 16. yüzyıl süsleme özelliklerine gönderme yapar gibidir. Sanatçısı bilinmeyen bu kâğıt oyma tasvirler ve çiçek betimlemelerinin son derece üstün bir eserin ürünü olduğu görülmektedir (Çağman, 2014: 244).

Osmanlı sanatında çiçek üslubunun gelişmesi ve çiçek tasvirlerinin yapımının yanında yeni çiçek denemelerinin vücut bulması, dönemin bir özelliği olarak natüralist yaklaşımlı birçok katı' eserde görülmektedir. Divan, içerdği çiçek tasvirleri yanında, ince işçilikli uygulaması ile dikkat çekicidir. Hem vazolu buketlerde hem de bahçe manzaralarındaki yapılmış çiçekler o kadar ustalıkla işlenmiştir ki, son derece stilize yapılan formlarda bile çiçek türü açıkça görülmektedir. Renkli ince pelür kağıtlardan kesilerek yapılan desenler bilhassa katı' sanatının en gelişmiş dönemini temsil eden 17. ve 18. yüzyıllara ait kitaplar içerisinde yaygın bir biçimde kullanılmış ve daha

çok buket, nebat, vazo, tabiat ve hayvan tasvirleri gibi çok çeşitli şekillerdeki örneklerine rastlanılmıştır (Mesara, 1998:33).

Aynı türden kâğıt oyma çiçeklere, Londra British Library Or. 13763 A-D, no 94'te bulunan ve tarihsiz olan Türk Şiir Mecmuasında da rastlanılmaktadır. Batılı seyyahların ilgisini çekerek, para yoluyla satın alınıp, beraberlerinde götürdükleri bazı eserler bu yöntemle Osmanlılar kanalıyla Avrupa'ya geçmiştir. Bunlardan biri olan, 1976 yılında, Londra'da müze için bir müzayededen satın alınan bu kitabın cilt kapağı içinde, sonradan tesadüfen bulunan dört oyma süslemeli sayfa bulunmuştur. Eserde, 18. yüzyılın ikinci yarısına ait olduğu düşünülen ve devrin üslubuna uygun süslemeli vazolar içinde bahar çiçeklerinden derlenmiş; sümbül, lale, menekşe, nergis, zambak, gül, sıklamen ve çiğdemler tasvir edilmiştir. Yine zarif bir içlikle yapılmış bu eserlerin kompozisyon tarzları, Külliyyat-ı Divan-ı Selim'deki çiçeklerle hemen hemen aynıdır. Bu nedenle aynı sanatkar tarafından yapılmış olduğu düşünülebilir (Ünver, 2010:263). Külliyyat-ı Divan-ı Selim ve Şiir Mecmuasındaki vazo ve çiçeklerin İstanbul'daki kâğıt oyma esnafı tarafından yapılmış eserler olduğu ve aynı yerden satın alınarak kullanıldığı da söylenebilir (Çağman, 2014:249). Divanda tasvir edilen güllerin hepsi çiçek buketleri şeklinde yapılmıştır. Çiçekler vazounun her iki yanından başlayarak ortada büyük bir çiçek ve yukarıya doğru uzanan ufak çiçeklerle tamamlanmışlardır. Desen kompozisyonlarının kurulumu aynı olmasına rağmen, çiçekler birbirinden farklı çalışılmıştır. Vazolar ince işçiliklidir. Hepsı birbirinden farklı olarak tasarlanmış ve renk açısından dönemin renk anlayışını yansıtmaktadır. Yarı natüralist tarzın üslubunu yansıtan divanda, itinalı ve teferruatlı şekilde çalışılmış olan vazolarla, çiçeklerin çok uyumlu çalışıldığı ve renk uyumlarına dikkat edildiği görülmektedir. Divan içinde bulunan sayfalardaki vazolarda çiçekler, Osmanlı katı' sanatının en ince, zarif ve güzel örneklerini sergiler.

Ankara Vakıf Eserleri müzesinden temin edilen divanın süslemeli sayfalarından biri olan 1b'de bulunan altın zeminli sayfa süslemesinde; orta kısımda çini formunda göz alıcı şekilde işlenmiş bir vazo bulunmaktadır. Orta kısımda karanfil çiçeği bir demet halinde yukarı doğru uzanır. Saksıdan çıkan karanfiller son derece ince ve kat kat ince kağıtlardan yapılmıştır. Simetrik anlayışta yapılan karanfillerde ve bazı çiçeklerin renk kullanımlarında asimetrik yöntem kullanıldığı görülür. Vazonun etrafı çok çeşitli rengarenk çiçekler ile bezenmiştir ve tüm sayfayı kaplar şekildedir. Süsleme sayfasında, natüralist bir yaklaşımla yapılan kâğıttan çiçekler arasında nergis, iris ve çeşitli çiçeklerin yerleştirildiği çiçekli bir cennet bahçesi oluşturulmuştur (Atasoy, 2002: 84). Bu kadar çiçek cinslerinin içinde, her çiçek kendi dalında ve yaprağında tasvir edilmiştir. Vazo dışında kalan yüzey, bahçe mantığında serbest olarak düzenlenmiştir (Fotoğraf 5).

Zemini altın olan 2a nolu sayfada, çiçek haricinde kuşlar ve 1 adet kulplu bir vazo vardır. Vazo üzeri kır çiçekleri ile süslüdür. Sayfa süslemesinde; şebboy, sümbül, haseki küpesi, sıklamen, çiğdem, kır çiçekleri, zerrin, lale, yıldız çiçeği, anemon, kasımpatı, zambak, süsen, peygamber çiçeği, nergis, karanfil çiçekleri tasvir edilmiştir. Kulplu vazounun üzerinden yükselen iri anemonlar dikkat çeker. Vazonun iki yanında da bağımsız kır çiçekleri dışında, iki adet ağaç vardır. Bu bahar dallarının üzerinde rengarenk birçok kuş bulunmaktadır (Fotoğraf 6).

Divanda bulunan sayfalardan 3a'da; koyu kahverengi zemin üzerine, içleri çeşitli çiçeklerle dolu bir büyük vazo ile onun iki yanındaki küçük birer vazo görülmektedir. Özenle yapılmış olan bu vazolar, renkli kağıtlarla göz alıcı bir şekilde tasvir edilmiştir. Vazoların gövdeleri üzerindeki süslemeler, vazoların içinde olabildiğince simetrik olarak düzenlenmiş ve gül, zerrin, zambak, lale gibi çiçekler ile süslenmiştir. Boş kalan yerlerde kır çiçekleri vardır (Atasoy, 2002: 84). Ortadaki vazo simetrik düzende görülürken yandaki iki küçük vazo ise; Osmanlı sanatında yaygın görülen yapı içinde simetrik fakat detayda birbirinden farklı olarak düzenlenmiş iki vazo olarak

görülür. Kahverengi zemin üzerinde yer alan eserde, 3 farklı vazo üzerinde motifler yoğun şekilde işçilik barındırır (Fotoğraf 7).

Fotoğraf 5. Külliyyat-ı Divan-ı Selim 1b, (AVEM).

Fotoğraf 6. Külliyyat-ı Divan-ı Selim, 2a. (AVEM)

Fotoğraf 7. Külliyyat-ı Divan-ı Selim 3a, (AVEM).

Sonuç

Türklerin yüzyıllarca süren medeniyet ve köklü kültürlerinden kaynaklanan kitap sanatlarında en çok kullanılan motif türleri arasında, çiçek ve bitki grupları en zengin bölümü oluşturmaktadır. Kitap sanatlarının bir kolu olan katı' sanatı; kültürümüzde önemli bir yere sahiptir. Özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda meydana gelen kültürel ve siyasi gelişmeler, katı' sanatında Batı etkilerinin görülmeye başlandığı bir dönemi içerir. Bu dönemde çiçek üslubunun gelişmesi, devrin bir özelliği olarak sıklıkla çiçek tasvirinin yapımına ve de benimsenmesine yol açmıştır. Özellikle cennetin kutsal kitaplarda bir bahçe tasviri içinde; çiçekler, ağaçlar, kuşlar ve alabildiğine yeşil tasvir edilen bir yer olması, Müslüman sanatkarları etkilemiş ve bu unsur tematik olarak kitap sanatlarında çokça kullanılmıştır. Bu dönemde, çiçek ve doğa sevgisi katı' yapan sanatçıların rehberi olmuştur. Bu inanç doğrultusunda cennetin tasviri, bahçe sanatlarından sonra kitap sanatlarında da somut hale gelmiştir. Külliyyat-ı Divan-ı Selim'de bulunan natüralist yaklaşımlı çiçek süslemeli sayfalar, katı' alanında yarı natüralist akım ile başlayan natüralist akımın önemli örneklerinden biri olmuştur. Özellikle zengin Türk motiflerini esas alarak hazırlanan ve döneminin özelliklerini göstermesi bakımından önem taşıyan Külliyyat-ı Divan-ı Selim; içerdiği çiçek tasvirleri, süslemeleri, kompozisyon çeşitliliği ve renk anlayışı ile bu sanat dalının yaygınlaşması ve geleceğe aktarılması noktasında gelecekte hazırlanacak olan yeni katı' eserler için öncü bir eserdir.

Kaynaklar

- Alsancak, Z. *Türk Kültüründe Güllün Simgesel Anlamları*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Arseven, C. E. *Türk Sanatı*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1984.
- Atasoy, N. *Osmanlı Bahçeleri ve Hasbahçeler*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2005.
- Atasoy, N. *Hasbahçe, Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*. İstanbul: Koç Kültür Sanat ve Tanıtım Hizmetleri Tic. A.Ş., 2002.
- Atasoy, N. "Türklerde Çiçek Sevgisi ve Sanatı", *Türkiyemiz Kültür ve Sanat dergisi*, Sayı: 3, s. 14-24, İstanbul: Akbank Yayınları Ltd. Şti., 1971.
- Avcı, C. "Türk Sanatında Aynalı Yazılar", *Kültür ve Sanat Dergisi*, Sayı:5 s. 20-33, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977.
- Ayvazoglu, B. *Güller Kitabı "Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme"* İstanbul: Ötüken Yayınları, 2004.
- Bedir, C. *Dünya Dinlerinden Şamanizm*, İstanbul: Festival Yayıncılık, 2020.
- Bornovalı, S. *İslam Dünyasında Bahçe ve Evren Anlatımı*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 1999.
- Çağman, F. *Seçme Makaleler*. Hazırlayan: Lale Uluç. İstanbul: Nakkaş Tezyini Sanatlar Merkezi Yayınları, 2023.
- Çağman, F. "Katı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt 25, Ankara: s. 32-35, 2022.
- Çetindağ, Y. *Türk Kültüründe Hayvan ve Bitki Motiflerinin Seyri*, *Türkler Cilt 4*, s. 171-181. Ed. Hasan Celal Güzel, Prof. Dr. Kemal Çiçek, Prof. Dr. Saim Koca) Yeni Türkiye Yayınları, 2022.
- Çetintaş, V. "Külliyat-ı Divan-ı Selim Adlı Eser İçerisinde Yer Alan Katı' Kompozisyonlar". *Uluslararası Geleneksel Sanatlar Sempozyum Bildirileri*, Dokuz Eylül Üniv Yayınları, İzmir: cilt 2, s. 634-640, 2006.
- Eryılmaz, B. *Londra-Brithish Müzesinde Bulunan Mundy Albümü İçindeki Katı' ve Minyatürlerinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2014.
- Goddy, J. *Çiçeklerin Kültürü*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010.
- Halis, G. *Eden, Cennet Bahçesi'nin Tarihsel ve Dinsel Kökenleri*. İstanbul: Beyaz Baykuş Yayınları, 2022.
- İrepoğlu, G. *Gül, Aşkın Çiçeği, Sanatın Çiçeği, Sonsuzluğun Çiçeği*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- Keskiner, C. *Türk Süsleme Sanatlarında Stilize Çiçekler Hatai*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2022.
- Maraşlı, S. "16. Yüzyıl Osmanlı Kitap Sanatlarında Farklı Bir Uygulama: Şah u Geda Mesnevisinin Çiçek Baskılı Kağıtları", *İnsan ve İnsan Dergisi*, cilt 20.6, s. 289-306, 2019.
- Mesera, G. *Türk Sanatında İnce Kâğıt Oymacılığı (Katı')*, Ankara: Doğu Matbaacılık Ltd.Şti, 1991.
- Mesera, G. *Türk Sanatında İnce Kâğıt Oymacılığı (Katı')*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1998.
- Oğuz, B. *Mezar taşında simgeleşen inançlar*. İstanbul: Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları, 1980.
- Önder, M. *Antika ve Eski Eserler Klavuzu*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1995.
- Özcan, Y. "Türk ve Çin İnce Kâğıt Oyma (Katı') Sanatının Kısa Karşılaştırılması". *Mesleki Eğitim Dergisi*, 9 (18), Ankara: Sistem Ofset, 2007.
- Özkeçeci, İ. ve Özkeçeci, Ş. *Türk Sanatında Tezhip*, İstanbul: İlhan Özkeçeci Yayınları, 2007.
- Özsayiner, Z. C. "Katı' Hatlar", *Türkiyemiz Kültür ve Sanat Dergisi*, 76, s.14-19, İstanbul: Akbank Yayınları Ltd. Şti, 1995.

Tanırdı, Z. Osmanlı Uygarlığı 2. Haz: Halil İnalçık, Günsel Renda. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009.

Ülkütaşır, Ş.M. Eski Türklerde Bahçe Sanatı ve Türk Bahçeleri, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1966.

Ünver, S. Lalezar-ı Süheyli, Tarihimizde Lale Merakı, İstanbul: Albaraka Yayınları, 2020.

Ünver, S. Türk Süsleme Sanatları Cilt II. Haz: Gülbün Mesara ve Prof. Dr. Aykut Kazancıgil. İstanbul: İşaret Yayınları, 2010.

Tazebay, İ. ve Akpınar, N. "Türk Kültüründe Bahçe", Bilig, Sayı 54:243-253, 2010.

Yerli, Ö. ve Kaya, S. "Bahçe Sanatının Tarihsel Gelişimi", Çukurova Üniversitesi Uluslararası Sanat Araştırmaları Sempozyumu, 08-11 Nisan s. 398-407, 2015.

FLORAL DECORATED PAGES IN KÜLLİYAT-I DİVAN-I SELİM

Burcu Eryılmaz

ABSTRACT

Human beings have always strived to beautify their environment and therefore have been inspired by the beauty of nature. Turkish society, which has lived alongside many civilizations, has created a rich Turkish culture with the knowledge it has acquired in the field of culture and art. Flowers and plant motifs are among the most used elements in our traditional arts. Especially after the 15th century, flower culture became important in Turkish society and created a great impact in every field, from social sphere to art, transcending the boundaries of its period. It is an undeniable fact that the flower-filled garden culture, which had an important place in Ottoman culture, had an impact on these developments. Plant-based decoration motifs have an important place in book arts. In this period when naturalistic flowers were used extensively in our book decoration arts; It is decorated with flowers stylized from nature. One of the important works of this century with Turkish paper cutting art flowers is Külliyyat-ı Divan-ı Selim. The Turkish paper cutting art composition pages in the divan show us the importance of this art and the point it has reached. With the artistic approach of the 18th century, flowers in vases dominated Turkish paper cutting art and became the most basic motif used. In the ornamental style of the period; Blooming spring flowers, spring branches, rose trees, tulips, hyacinths or single blooming plants are depicted realistically on their own branches and leaves.

Keywords: Şükufe, Naturalist, Floral, Turkish Paper Cutting Art